

chat zvukům orální promluvy, neformulovaným, ale vždy přítomným v tónech paměti. Než člověk začne písemně formulovat ve španělštině, je nutné, aby nejdříve pronkl do živé orální fabule, do tohoto rozštěpeného a dvojkolejného světa bilingvní kultury. Je zkrátka nutné uchopit a zároveň sluchem přijmout tuto spleť znaků, nejenom alfabetických, ale i smyslových, a dokonce vizuálních, které tvoří smyšlený text.

Můj vstup do literatury byl určen tlakem tohoto dvojího životního požadavku. Rod jeho vlivem jsem napsal svou první prózu *Boj až do rána* (Lucho hasta el alba). Vyšel jsem z toho, že jsem nejprve odkryl a prociťl verbální látku, aniž jsem věděl, že touto činností právě dávám tvar procesu transkulturne a transtextualizace. Myslím, že to není čisté můj osobní příklad, ale že něco podobného se stává i jiným paraguayským prozaikům.

V literatuře této země (próze a poezii) se vzhledem k rozkolu mezi písmem a orálností onen prvotní text, který se čte a poslouchá, ukrývá v jazykovém bivalentním universu španělštiny/guaraníštiny a vynořuje se konfliktně při hledání literárního výrazu. Tyto živé sedimenty mateřského jazyka zděděného po předcích umožňují při přelévání do písma novou sémantizaci, vznik nových významů. Je to text, v němž člověk nemyslí, ale který „myslí“ člověka, jako je tomu s jazykem nebo dějinami vůbec.

V paraguayské literatuře působí protiklady jako kultura/příroda, písemná tradice/orální tradice na ose paraguayská španělšтина a paraguayská guaraníšтина. V této neúměrné opozici, deformující celé jazykové struktury, tvoří základ rovnováhy mezi písmem a orálností jazyk orální kultury v textech krásné literatury. V jazyce orální kultury je vepsán a pryšší z něho primární text orální povahy. Archaický volný text je latentně obsažený v subjektivitě, v opravdovosti individua, která se protíná s osudy života společností. To je možná důvod, proč jsem ve svém povolání spisovatele přiběhl vždy prosřednictvím prožitků zkoumal skrytou přítomnost tohoto prvotního textu, určeného více k naslouchání než ke čtení a sahajícího až pod povrch guaraníšské hemisféry, a cítil jsem nutnost začlenit a přetavit jej do textů psaných španělštinou, integrovat jej do písma, když ne v jeho fonetickém a lexikálním smyslu, alespoň v jeho významové bohatosti, v odrazech jeho významů, v mytickém a metaforickém vyzářování; v jeho modulaci, která hudebně hovoří o přírodě, životě a světě.

Darcy Ribeiro

(30. 10. 1922 Montes Claros, Brazílie – 17. 2. 1997, Brazílie)

Darcy Ribeiro vystudoval antropologii v São Paulu. Byl univerzitním profesorem etnologie, vedl také výzkum v terénu mezi brazilskými Indiány. Písnobil i ve významných univerzitních a politických funkcích, byl ministrem školství. Po vojenském převratu žil v letech 1964–1976 v exilu v několika zemích Latinské Ameriky; byl poradcem prezidenta Allenda v Chile a Velazca Alvarada v Peru. Po návratu do Brazílie se Ribeiro věnoval politice; byl viceguvernerem státu Rio de Janeiro, jako senátor se v Kongresu zaneřil zejména na školství, ale stejně energicky hájil i například zákon na obranu chudců před motoristy.

V exilu Ribeiro napsal monumentální pěti svazkové dílo *Estatos de Antropologia da Civilização* (1968–1971, Studie z antropologie civilizace): *O processo civilizatório, As Américas e a Civilização, O dilema da América Latina, Os Brasilites*. *ros: 1. Teoria do Brasil, Os índios e a civilização*. Tato práce, která se dočkala 96 vydání v různých jazycích, iniciovala obor antropologie civilizací. Ribeiro v ní pojednává o civilizaci v Latinské Americe a v Brazílii na základě obecné úvahy o problému vývoje lidských společností. Promyšlí přičiny rozdílného vývojového rytmu socio-kulturních formací a hledá kritéria pro typologii civilizací. V druhém svazku *As Américas e a Civilização* (Ameriky a civilizace), který má podtitul *Proces formování a příchýtní neromantického roztaje amerických národů*, charakterizoval Ribeiro tři typy latinskoamerických společností: „národy-svědectví“ s živou indiánskou tradicí (mezoamerické, andské), „nové národy“ vzniklé smíšením několika etnik, která všechna změnila svůj původní život (Brazílie, Kuba, Venezuela), a „transplantované národy“ evropského řázu.

Druhý velký projekt Darcy Ribeira *O povo brasileiro: A formação e o sentido do Brasil* (Brazilský národ: formování a smysl Brazílie) se snaží Brazílii racionálně představit jako vysvětlitelný svět, v němž smíšením etnik vzniká nový lidský druh.

Darcy Ribeiro psal i beletrii; je autorem románů z brazilského vnitrozemí *Marta* (1977), *O mulo* (1981, Mulo), *Migo* (1988). V českém překladu vyšla roku 1989 jeho burleskní próza *Diošská utopie* (1982, Utopia selvagem).

Esaj „Atrobrazilci“ je z Ribeirovy knihy *O povo brasileiro. A formação e o sentido do Brasil*. 2. vyd. São Paulo: Companhia das Letras, 1997, s. 113–120.

Braziliští černoši byli přiváženi především ze západoafrického pobřeží. Arthur Ramos (1940, 1942, 1946), který navazoval na studie antropologa Niny Rodriguense (1939, 1945), u nich rozlišuje tři hlavní skupiny, pokud jde o kulturní typy. První skupinu súdánských kultur představují zejména Jorubové - nazývání *negó*, Dahomejové - obvykle označovaní jakožto *ggé*, a Fantové-Ašanti - známi jako *minas*; kromě nich ještě mnoho příslušníků menších celků z Gambie, Sierra Leone, Costa de Malagueta a Pobřeží slonoviny. Druhá skupina přivedla do Brazílie africké polsáměstěle kultury, zvláště Peulů, Mandingů a Hausů ze severní Nigérie, v Bahii označovaných jakožto černoši *malé* a v Rio de Janeiru černoši *dluáf*. Třetí africkou kulturní skupinu tvořily kmeny Bantuů ze společenství konžsko-angolského, pocházející z oblastí, které dnes patří k území Angoly a Mosambiku.

Kulturní přínos černochoů nebyl při utváření oné prvotní buňky brazilské kultury příliš významný. Tvořili hlavní kontingent pracovní síly, která měla přispět k rozvoji produkce cukru. Přestože jejich role coby kulturních činitelů byla spíše pasivní než aktivní, měli rozhodující význam jak svou přítomností jakožto masa pracovníků, která vyprodukovala takřka vše, co se zde udělalo, tak svým podlouduným, avšak houževnatým a trvalým průnikem do brazilského etnického kulturního amalgámu, který poznamenali svými výraznějšími barvami.

Tak jako běloši, kteří se do brazilského etnika začlenili později, i černoši, kteří zde našli už utvořenou onu portugalsko-tupijskou prvotní buňku, se museli učit v ní žít, pěstovat a vařit zdejší potravu, používat pro síťu materiální i duchovní tupijské názvy přejaté do portugalského, kouřit dlouhé cigarety z tabáku a pít *caimí*.

Braziliští černoši, přiváženi hlavně ze západoafrického pobřeží, byli bráni do zajetí zčásti náhodně ze stovek kmenů, které hovořily vzájemně nesrozumitelnými dialekty a jazyky. Afrika byla tehdy stejně jako ve značné míře ještě dnes, nesmírným jazykovým ba-bylonem. Na kulturní úrovni byli sice Afričané homogennější, ale i v této sféře se hodně lišili. To vše způsobilo, že jednotný ráz etnický neodpovídal jednotě lingvisticko-kulturní, která by umožnila určitě sjednocení poté, co byly všichni černoši ztotožněni. Ba i náboženství, jež se dnes po úsilí celých generací ustavilo jako výraz černošského uvědomění, je tenkrát místo sjednocování rozdělovalo.

Bylo dokonce podle přiznání hraběte dos Arcos využíváno jako faktor nesvárů.

Připomeňme-li k této jazykové a kulturní odlišnosti černošských kontingentů dovážených do Brazílie vzájemně nepřátelské vztahy, pocházející ještě z Afriky, i tendenci znemožňovat koncentraci otroků stejného etnika na týchž usedlostech, a dokonce už i na otrokářských lodích, vidíme, že nebylo možné vytvářet solidární společenství, která by zachovávala africké kulturní dědictví.

Černoši, takto rozptýlení v nové zemi mezi jinými otroky, blízkými jim barvou a otročským údělem, avšak odlišnými jazykem a kmenovou příslušností a často též znepřáteleny, pokud jde o zmíněné původní konflikty, byli nuceni se začlenovat do kulturního ovzduší nové společnosti pasivně. Přes tak nepříznivé okolnosti předejí mnohé jiné osadníky, když se naučí portugalsčině, již na ně křičí dozorcí a kterou později začnou používat k dorozumívání mezi sebou. Nakonec se jim podařilo poportugalštit Brazílii a kromě toho ještě v mnoha směrech ovlivnili kulturní oblast tam, kde byla jejich koncentrace největší, jako tomu bylo na cukrovarnickém severovýchodě a v důlních zónách v centrální Brazílii. Zdejší obyvatelstvo si dodnes uchovává zjevný africký ráz v barvě pleti, v tlustých trech a masitých nosech stejně jako v kadencích a rytmech či ve zvláštním citu pro barvu a chuť.

V případě cukrovarů a dolů byli černí otroci násilně začleňováni do netypických společenství, protože jejich určením nebylo dbát o potřeby vlastní populace, nýbrž o ziskné záměry pána. Současně s tím, jak ztráceli síly při výrobě něčeho, co nespotečbovávali, rychle ztráceli kulturní úroveň vykořenením v vlastní africké kultury. Zároveň se přizpůsobovali brazilské formě bytí a konání, tak jak ji našli ve zjednodušeném kulturním světě cukrovarů a dolů. Takto získávají přístup k souhrnu adaptačních, asociativních a ideologických prvků pocházejících z oné tupijské etnické prvotní buňky, jež zde směla přežívat vzhledem ke svým mimovýrobním funkcím.

Jenom díky nesmírné a vytrvalé snaze mohli černošský otrok znovuv realizovat své možnosti jakožto kulturní bytost soužitím Afričanů různého původu se zdejšími obyvateli, již dříve přičleněnými k původnímu brazilskému etniku, což mu otevře cestu k širšímu a uspokojivějšímu chápání všeho nového. Černoch tak přechází od postavení *boqáda*, stále ještě spjatého s autochtonní kulturou a schopného pouze primitivní komunikace s ostatními členy nového sociálního okruhu, k postavení *ladinu*, již začleněnějšího do nové společnosti a nové kultury. *Boqáda*, nebo neotěsaný černoch,

kteřý ještě nemluvil portugalsky - nebo pouze velmi lámavě -, však byl naprosto schopen vykonávat nejtěžší a nejběžnější úkoly při práci v cukrovaru nebo v dole.

Černoši, soustředovaní ve velkých skupinách v oblastech intenzivnější podnikatelské činnosti, kde Indiánů ustavičně ubývalo, měli tak rozhodující roli při utváření místní společnosti. Stávali se povýřte činitelem poevropšťování, neboť šířili jazyk kolonizátora a nové přičichlé otroky seznamovali s pracovními postupy i s normami a hodnotami subkultury, k níž byli zařazováni. I tak ještě dokázali ovlivňovat portugalskou mluvu svou vládností a prosycovat celý svůj kontext tím málem, co se jim podařilo uchovat z africké-ho kulturního dědictví. A protože se v rovině ekologické a technologické značně lišilo od zajišťování živobytí v Africe, ani ve formách sdružování, neboť tyto formy byly přísně určeny strukturou kolonie jakožto společnosti stratifikované, k níž byli zařazeni jako otroci, mohlo přezhít především v rovině ideologické, protože ta byla skrytější a vhodnější. To znamená v náboženských věrách a v magických praktikách, k nimž se černoch upínal s nesmírným úsilím, aby se utěšil ve svém údělu a aby se chránil před hrozbami neblaha svého světa, do něhož zabředl. Spolu s těmito duchovními hodnotami si černoši udržovali v nejhlubších zákoutích nitra stejně rytmičké a hudební reminiscence, jako kuchářské znalosti a chutě.

Toto skrovné africké dědictví - zpla kulturní a zpla etnické - připojené k indiánským věrám dodalo nicméně brazilské kultuře v ideologické rovině zvláštní tvářnost. V tomto ohledu je například lidový katolicismus mnohem odlišnější než kterákoli z křesťanských heréz, tak pronásledovaných v Portugalsku.

Zahánání do otročích ghet se tedy brazilští černoši podléjí společně s celou Brazílií na soudobé civilizaci. Nikoli ve formách, jež takzvaná západní civilizace přijímá v centrických jádrech, ale deformacemi jakési podvržené kultury, která sloužila podřízené společnosti. Ať se sebevíc vnucoval nějaký ideální model evropskosti, nikdy jej ani zdaleka nebylo dosaženo, neboť samou povahou věci jej nelze aplikovat na zámořské faktorie, určené k získávání exotických exportních druhů a zde čerpaných finančních hodnot. Normálním bytím černých otroků byla anomálie vzrnné komunity, která nexistovala pro sebe ani se neřídila nějakým vnitřním zákonem rozvoje svých možností vzhledem k tomu, že zila jen pro druhé a řídila se vnějšími rozhodnutími a motivacemi, jež ji měly mravně ponížít a fyzicky oprotřebovat, přičemž její muž-

ští členové byli používáni jako soumarí a ženy jako zvířecí samice. A poněvadž rozdíl mezi oběma modely nebyl ani úpadkem, ani chorobou, nemohl být nikdy restrukturován ani vyřešen. Ve skutečnosti Brazílie budovala samu sebe v souladu se svou ekologickou základnou, koloniálním projektem, monokulturou a otrokářstvím, z čehož vznikla úplně nová společnost.

Otrokářství, založené na ovládnutí lidských bytostí nejbrutálnějším násilím a ustavičným donucováním, vykonávaným nejukrutnějšími tresty, působí jako odlišující a odkulturnující černov strovnatelné účinnosti. Lid podrobený takovému nátlaku je vždy zbaven sám sebe, přestává být sám sebou nejpřve proto, aby se stal pouhým živým inventářem, soumarem, to znamená nikým; a posléze aby se stal jiným, až bude etnický proměněn v linii povolenné pánem tak, aby to co nejlvíce odpovídalo zachování zájmu tohoto pána.

Je neuvěřitelné, jak si Indiáni i černoši v tomto odkulturnujícím tlaku dokázali uchovat svou lidskost. Bylo to však možné jen neslychaně usilovnou sebepestavbou v průběhu vlastního rozpadu. Nezbývalo jim ovšem nic jiného, neboť z otročského údělu se dalo uniknout pouze dvěma smrti nebo útěku. A to jsou úzké dveře, jimiž nicméně uniklo mnoho Indiánů a černochů; ať už dobrovolným únikem sebevraždou, která byla velmi častá, anebo útěkem, ježte častějším a nesmírně smělým, protože téměř vždy končil smrtí. Každý černoch choval v hrudi iluzi útěku a byl dost odvážný, aby to při první příležitosti uskutečnil, a proto také byl během svých sedmi až deseti let aktivního života v práci přísně střežen. Jeho osudem bylo zemřít vyčerpáním, což byla jeho přirozená smrt. Jakmile se oprotřeboval, mohl být dokonce propuštěn z otroctví jako bezcenný tvor, aby pán nemusel neužitečného černocha živit. Předčasná smrt při pokusu o útěk byla možná lepší než život otroka přivlečeného z takové dálky, aby upadl do pekla nejtřudnější existence. Cítí, že je znásilňován, ví, že je vykořisťován, a snaží se vydržet, jak jen to jde. „Přestávají náležítě pracovat, jestliže nejsou patřičně bití,“ praví jistý německý pozorovatel, „a pomine-li prvotní nespravedlnost, jež se porobila, to jest jejich přivlečení a násilné podřízení, pak musíme z velké části chápat tresty, které jim ukládají jejich majitelé.“¹ V tom je racionálnost otrokářství, tak

¹ Davatz, Thomas. *Memórias de um colono no Brasil* (1850). São Paulo: Martins (Biblioteca Histórica Brasileira), 1941, s. 62-63.

protikladná lidskému údělu; otrokářství se okamžitě, jakmile je nastoleno, udržuje pouze nepřetržitým dohledem a hrůzným násilím preventivních trestů. (...)

Každý národ, který by něco takového prožíval po celá staletí jako běžnou věc, by z toho vyšel navždy poznamenan. My všichni, Brazilei, jsme tělo z těla oněch mučených černochů a Indiánů. My všichni, Brazilei, jsme stejnou měrou tou zběsilou rukou, jež je mučila. Nejvidnější laskavost a nejhruznější surovost se tu spoji-ly, aby z nás učinily ty citlivé a trýzněné lidi, jimiž jsme, i ty necitelné a brutální lidi, jimiž jsme rovněž. Jako potomci otroků a otrokářů budeme vždy posluhovat oně zlobě, jež se v nás usadila, a to jak z pocitu bolesti úmyslně působené tak, aby bolela ještě víc, tak i ze surového zacházení s muži, ženami a dětmi, zmíněnými v obět naší zuriivosti.

Naším nejstrašnějším dědicem je to, že nám navždy zůstane v duši jizva mučitele, která může kdykoli vybuchnout v rasistické a třídní brutalitě. Ta dodnes žhne v tolikere brazilské úřední moci náchylné mučit, týrat a zraňovat chudáky, kteří jí padnou do rukou. Ta však také tím, že vyvolává vzrůstající rozhořčení, nám dá zítřka sílu, abychom ty zběsilce zadrželi a vytvořili zde solidární společnost.

Přeložila Paula Lidmilová

Gabriel García Márquez

(nar. 6. 3. 1927 Aracataca, Kolumbie)

Gabriel García Márquez proslul jako romanopisec a povídkář, ovšem kromě prozaické tvorby se po celý život věnuje dvěma dalším oblastem: novinářství a filmu. České publikum zná z překladu romány *Cien años de soledad* (1967, Sto roků samoty, čes. 1971), *El otoño del patriarca* (1975, Podzim patriarchy, čes. 1978), *Crónica de una muerte anunciada* (1981, Kronika ohlášené smrti, čes. 1984), *El amor en los tiempos del cólera* (1985, Láaska za časů chole-ry, čes. 1988), *El general en su laberinto* (1989, General ve svém labyrintu, čes. 1995), *Del amor y otros demonios* (1994, O lásce a jiných běsích, čes. 1997), *Vyšší i české výbovy povídek* (V tomhle městěku se nekrade, 1979, a *Dravci povídek o pouťáckých*, 1996).

V letech 1948–1952 psal García Márquez články pro noviny v Barranquille a Cartagena, které byly knižně vydány v souboru *Ojra periodística. Textos costños* (1981, Novinářské dílo. Pobřežní texty). Další svazek *Ojra periodística. Entre cachacos* (1982, Novinářské dílo. Mezi Bogotany) shrnuje období 1954–55 po příchodu Garcíi Márqueze do Bogoty, kde psal pro liberální deník *El Espectador* filmové kritiky a články o kulturních a společenských událostech. V roce 1955 odjel García Márquez jako dopisovatel tohoto deníku do Evropy (*Crónicas y reportajes*, 1978); v Římě studoval filmovou režii, další dva roky žil v Paříži. Postřehy z cesty po socialistických zemích v létě 1957 – Berlin, Praha, Varšava, Moskva, Budapešť – publikoval v knize reportáží *90 días en la Cortina de Hierro* (1959, 90 dnů za železnou oponou). Své socialistické názory a respekt k takovým postavám jako Che Guevara a Fidel Castro formuluje García Márquez v textech z šedesátých a sedmdesátých let vydaných v souboru *Periodismo militante* (1978, Angažovaná žurnalistika).

Gabriel García Márquez pěstuje z publicistických žánrů nejvíce články k denním událostem (*crónicas*) a reportáže, od *Relato de un naufragio* (1955, knižně 1970, Zpověď trosečníka, čes. 2004) přes reportáž o tajné cestě chilského filmáře z exilu do Chile v době Pinochetovy diktatury *La aventura de Miguel Littin clandestino en Chile* (Chile očima skryté kamery, čes. 1987) po románovou reportáž o únoscích a obětech drogové mafie v Kolumbii (*Noticias de un secuestro*, 1996, Zpráva o únosu). Jeho texty ovšem tlmou i k reflexi, která se soustřeďuje ke karibské oblasti, kam patří Márquezova rodná provincie; její tropická atmosféra prosycuje i jeho romány a povídky.

Esaj „Fantazie a umělecká tvorba v Latinské Americe a v karibské oblasti“ (1979, Fantasia y creación artística en América Latina y el Caribe) byl publikován v knize *Los novelistas como críticos*, ed. Norma Klahn a William Coral. México: Fondo de Cultura Económica, 1991, s. 122–128.